



UDK: 902. 6(575.151)

Odiljon XAMIDOV,
Termiz davlat universiteti dotsenti, PhD
Toshturdi XOLIYOROV,
Termiz davlat universiteti magistranti
Email: odiljon-21@mail.ru, xoliyorovtoshturdi20010@gmail.com

PhD Q.Toshaliyev taqrizi asosida

ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS OF BANDIKHAN DISTRICT

Annotation

Currently, the modern methods of archaeological research indicate that a number of works need to be carried out to create an archaeological map of the region. The comprehensive database for the archaeological map of Surkhandarya region is being prepared. Archaeological maps and catalogs are being developed based on districts and archaeological periods. It is provided scientific information about the archaeological monuments of the Bandixon district in this article.

Keywords: Surkhandarya region, Bandixon district, archaeological monuments, chronology, archaeological map, catalog of monuments.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ БАНДИКХАНСКОГО РАЙОНА

Аннотация

В настоящее время применение современных методов в археологических исследованиях указывает на необходимость создания археологических карт различных регионов. Завершается подготовка базы данных по археологической карте Сурхандарьинской области. Археологические карты и каталоги создаются в разрезе районов и археологических эпох. В данной статье представлена информация об археологических памятниках Бандикханского района.

Ключевые слова: Сурхандарьинская область, Бандикханский район, археологические памятники, хронология, археологическая карта, каталог памятников.

BANDIXON TUMANI ARXEOLOGIK YODGORLIKLARI

Annotatsiya

Hozirgi kunda arxeologik tadqiqotlarning zamonaviy uslublarda borilishi doirasida hududlarning arxeologik xaritasini yaratish bo'yicha bir qator ishlar olib borilishi lozimligini ko'rsatmoqda. Surxondaryo viloyati arxeologik xaritasini tayyorlash bo'yicha ma'lumotlar bazasi to'liq tayyor bo'lmoqda. Tumanlar va arxeologik davrlar kesimida arxeologik xarita va katalog tayyorlanmoqda. Quyidagi maqolada Bandixon tumani arxeologi yodgorliklari haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Surxondaryo viloyati, Bandixon tumani, arxeologik yodgorliklar, xronologiya, arxeologik xarita, yodgorliklar katalogi.

Kirish. Surxondaryo viloyatining Bandixon tumani 1992-yil 18-mayda tashkil etilgan bo'lib, 2010-yil moliyaviy kamchiliklar tufayli tugatilib, Qiziriq tumani tarkibiga birlashtirilgan. 2019-yil 18-oktabrga kelib alohida tuman sifatida qayta tuziladi. Bandixon tumani hududi asosan g'arbda shimoldan sharq va janubga tomon pasayib boradigan Surxon-Sherobod dashtlarining shimoliy qismida joylashgan. Tuman hududida asosan janubi-g'arbdan shimoli-sharqqa yo'nalgan Sherobod-Sariqamish tog'lari va Bandixon-Qiziriq adiri bor. Tumanning shimolidan Bandixon soyi oqib o'tadi[9].

Tumanga nom bo'lgan bandixon so'zi fors-tojik tilida "xon tomonidan qurilgan suv to'g'oni" ma'nosini anglatadi[5]. Bandixon aslida qisqich darada qurilgan to'g'on (band) ning nomi. Bandixon to'g'oni qurilgan dara Boysunsoy vodiysi Takasakirdi tizmasini kesib o'tgan joyda joylashgan. Uning uzunligi 10-12 km, tagining eng tor joyi 8-10 metr. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, to'g'on XVI asrda shayboniylardan bo'lgan Abdullaxon II (1534-1598) tomonidan pishiq g'ishtdan qurilgan va unga mahalliy xalq Bandixon nomini bergan. Uning eni 30-35 metrni tashkil qiladi[5].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mil.avv. VII-VI asrlarga oid Bandixon vohasidagi sun'iy sug'orishga oid kanal qoldiqlari va tuman hududida joylashgan shahar xarobalarining topilishi arxeolog olimlarning e'tiborini tortmasdan qolmadi. Bandixon tumanining o'rganilishi dastlab, O'zbekiston san'atshunoslik ekspeditsiyasining 1960-

yillardagi tadqiqotlari bilan bog'liq edi. Bu ma'lumotlar asosida 1970-yillarda G.A.Pugachenkova arxeologik izlanishlarni vohada amalga oshirdi.

E.V.Rtveladze, A.S.Sagdullayev bu hududda XX asrning 70-yillarida arxeologik tadqiqot ishlarini amalga oshirgan. E.V.Rtveladze bu hududdan uch tarixiy davr (ilk temir, antik va ilk o'rta asrlar) ga oid yodgorliklar majmuasini aniqlagan. E.V.Rtveladze 1972-1975-yillarda tadqiqotlar olib borgan. Jumladan, 1973-yilda 15 kun davomida Xo'jasoat qishlog'idan Istaragacha, Bandixon darasi, O'rg'ulsoyda qidiruv tadqiqotlari, 1974-yilda 1 oy davomida Bandixon oazisida tadqiqotlar, BT-1 va BT-2 yodgorliklarida qazishmalar, qidiruv tadqiqotlari, 1975-yilda 1,5 oy mobaynida Yalanto'shtepadagi kushon davri qabristonida qazishmalar va 1,5 oy mobaynida Qoratog', O'rg'ulsoy va Tentaksoyda qidiruv tadqiqotlari, 1,5 oy mobaynida G'ozimullatepa shurf solgan, Sariband yaqinidagi qo'rg'on qabristonda tadqiqotlar olib borgan[7].

2000-yillar boshida Germaniya arxeologiya instituti (DAI) va San'atshunoslik instituti (N.Boroffka va L.M.Sverchkov rahbarligida) Bandixon tumani arxeologik yodgorliklarini o'rganishadi natijasida bu yodgorliklarning xronologik davriga oydinlik kiritildi. Ushbu ekspeditsiya tarkibida V.V.Mokrobodov G'ozimullatepa va Kindiktepa yodgorliklarida qazishmalar olib borgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola umum qabul qilingan tarixiy metodlar – tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, xronologik tahlil, ketma-ketlik, xolislik tamoyillari asosida yoritilgan.

Tahlil va natijalar. Qiziriqdara dashtida joylashgan Bandixon vohasida bir-biriga parallel O'rg'ulsoy va Bandixonsoy oqib o'tgan. Bu voha ilk bor so'nggi bronza davridan boshlab, qadimgi dehqon jamoalari tomonidan o'zlashtirila boshlangan. Bandixon tumani hududida bir qancha arxeologik yodgorliklar topib o'rganilgan. Bandixon I (Maydatepa), Bandixon II (Bektepa), Bandixon III (G'ozimullatepa), Kindiktepa, Yalangto'shtepa, Dortosh (juma bozori), Qo'rg'on, Nomsiztepa, Sarband va Xonbandi to'g'oni yodgorliklari shular jumlasiga kiradi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktabrdagi "Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida"gi 846-sonli Qarori 1-ilovasi "Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxati" da Qiziriq tumaniga 21 ta obyekt kiritilgan bo'lib, ularning 17 tasi arxeologik yodgorlik hisoblanadi. 17 ta arxeologik yodgorlikdan 10 tasi Bandixon tumani hududiga to'g'ri keladi.

Ushbu ro'yxatda bir qator kamchiliklar kuzatiladi. Bandixon I (Maydatepa), Bandixon II (Bektepa), Bandixon III (G'ozimullatepa) yodgorliklari uch o'rinda emas, balki, 6 o'rinda keltiriladi[4].

1 (207). Bandixon I (Maydatepa). Bandixon shahrining janubiy-g'arbiy qismida, O'rg'ulsoy (Bandixon soyining irmoqlaridan biri) o'ng qirg'og'ida joylashgan. Yodgorlikning umumiy maydoni 1,6 ga (250x70 m) bo'lib, qadimiy kanal bilan ikkiga ajralgan: sharqiy (90x80 m, balandligi 5-7 m) va g'arbiy (180x50 m, balandligi 2 m) qismlardan iborat bo'lgan[13]. 1973-1975-yillarda O'zbekiston san'atshunoslik ekspeditsiyasi Bandixon I da qazishma ishlari amalga oshirgan. Bu vaqtda turar joyning sharqiy qismida qabriston bo'lgan, shuning uchun shimoliy-g'arbiy va janubiy-g'arbiy qiyaliklaridagi bo'sh yerlarda qazishma ishlari olib borildi. Shuni ta'kidlash kerakki, Bandixon I ning quyi qatlamlarida, asosan, bezatilmagan, qo'lda yasalgan sopollar topilgan bo'lsa, yuqori qatlamdan naqsh bilan bezatilgan sopollarning foizi nisbatan ko'p (5-6%). Turarjoyning dastlabki sanasi mil. avv. XI-VIII asrlarga to'g'ri keladi. Bu xronologiya yodgorlikning ichki stratigrafiyasidan, shuningdek, analogiya (o'xshashlik) va sinxron turarjoylarni (Tilla-tepa, Kuchuk-tepa) radiokarbon usulidan kelib chiqib qabul qilingan. E.V.Rtveladze bu yodgorlikdan topilgan tosh va sopol topilmalarni mil. avv. II mingyillik oxiri va I mingyillik boshiga oid deb belgilagan[10]. Germaniyalik olimlar tadqiqotlarida mil. avv. 1400-1000-yillar bilan davrlashtirilgan[2].

N.Boroffkaning Germaniyadagi hisobotlarida yodgorlikka quyidagicha ta'rif beriladi: Bandixonsoyning irmoqlaridan biri bo'lgan O'rg'ulsoyning chap qirg'og'ida joylashgan bo'lib, U shaklidagi qorg'on hisoblanadi. Madaniy qatlam qalinligi 3,5 m gacha yetadi va quyi qatlam Yaz I davriga o'xshaydi. Topib o'rganilgan sopol buyumlarning katta qismini qizil va qora rangli, qo'lda yasalgan sopol idishlar tashkil etadi. Bundan tashqari bronza buyumlar (asosan zargarlik), shisha parchalari va inson haykallari topib o'rganilgan. Maydalanuvchi toshlar va don qoldiqlari aholining chorvachilik bilan shug'ullanganligidan dalolat beradi[1:135-137].

2 (208). Bandixon 2 (Bektepa). 1972-yilda E.Rtveladze tomonidan aniqlangan. Bandixon I dan chuqurligi bilan ajralib, g'arbda 47 km. da joylashgan, umumiy maydoni (13 ga). Uch qismdan iborat: hamma tomoni devor bilan o'ralgan, kvadratsimon shakldagi (120x110m) yodgorlik. G'arb va shimol tomonidan uning qirralarini saqlanib qolgan. Janubiy-sharqiy va shimoliy-g'arbiy burchaklarida yarim

aylana shakldagi minoralarni sezish mumkin. Ikkinchi qismi birinchisidan kengligi 30 m li zovur bilan ajralib, unga nisbatan janubiy-sharqda joylashgan. Uchinchi qismi birinchi ikkitasiga nisbatan shimoliy-g'arbda va shimolda joylashgan bo'lib, ulardan zovur yoki kengligi 2 m li vaqtinchalik daryo o'zani bilan ajralib turadi. Bu yodgorlik tabiiy do'nglikda joylashgan va O'rg'ulsoyning o'zani bilan chegaralangan. Bo'yama naqshli sopollar topilmagan, qo'lda yasalgan idishlar Bandixon I dagiga nisbatan ancha kam (20% dan kam) topilgan va tumshuqsimon bandli idishlardan ko'p foydalangan (Yaz II, mil. avv. VIII-VI asrlar). Z.A.Xakimovning Bandixon tepa II yodgorligida amalga oshirgan qazishmalari natijasida 2 m qalinlikdagi paxsa devor, diametri 7-8 m, qalinligi 1.9 m li oval shaklda minoralar joylashganligini aniqladi. Minora devorlarining burchaklari toshlar bilan to'lib qolgan, devorlar buzilgan va kuchli yong'in sodir bo'lgan. Buni kuygan qatlamlar va minora ichidagi ko'mirga aylangan daraxt bo'laklari tasdiqlaydi[15; 10].

N.Boroffkaning Germaniyadagi hisobotlarida yodgorlikka quyidagicha ta'rif beriladi: Maydatepadan 250 m shimoliy-g'arbda joylashgan to'rtburchak shakldagi (taxminan 100x120 m), devor xarobalarining balandligi 2 m gacha keladigan qo'rg'on bo'lib, yodgorlikning eng quyi qatlamlaridan Yaz II A sopol buyumlari va ko'p miqdorda hayvon suyaklari (asosan qoramol) qoldiqlari topilgan. Quyi qatlamdan qazib olingan sopol idishlar Maydatepadan topilgan sopollar bilan deyarli bir xil shaklda uchraydi[1].

Bu yodgorlik 2005-2006 yillarda arxeologik tadqiqotlar natijasida o'rganilgan bo'lib, Arxeolog olimlar Bektepa va Kindiktepa yodgorliklarini bitta aholi maskani deb hisoblaydi[15].

3 (209). Bandixon 3 (G'ozimullatepa). Bandixon soyining qarama qarshi, chap qirg'og'ida, Bandixon shahrining janubiy-g'arbiy qismida joylashgan. Bu yodgorlikdan hozirgi vaqtgacha balandligi 2 m, uzunligi 50 m, kengligi 20-25 m li yarmi buzilgan tepalik saqlanib qolgan. Tepalikning shimol tomoni (400-500 m gacha) va sharq tomoni (200-300 m gacha) ko'chalarida sopol buyumlar uchrab turadi. Yodgorlik hududida xandaq (jarlik) qazilayotgan vaqtda shimoliy-sharqdan janubiy-g'arbga boruvchi umumiy uzunligi 30 m dan oshiqroq bo'lgan sopol quvurlar (mil. avv. VI-IV asrlarga oid.) topilgan. Diametri 18-20 sm li quvur qoldiqlari hali ham tepalik yonida uchrab turadi[13]. Keyinroq tepalik markazida 2,5 m qalinlikdagi madaniy qatlam aniqlangan. G'ozimullatepadan topilgan sopollar solishtirilganda 0,5 km janubiy-g'arbda joylashgan va Bandixon II sopollari bilan o'xshashligi aniqlandi. Bandixon qishlog'ida 3 xil madaniyatni ko'rsatib turuvchi joylar: Bandixon I, II, III mavjud bo'lib, har birida aholi faqat bir davrda yashagan. Ammo ularning yemirilishi va aholining boshqa joylarga nima sababdan ko'chib ketganligi aniqlanmagan[12].

N.Boroffkaning Germaniyadagi hisobotlarida yodgorlikka quyidagicha ta'rif beriladi: Bandixon shahri, O'rg'ulsoyning chap qirg'og'i, Maydatepadan 900 m shimoliy-sharqda joylashgan. Bu yodgorlik to'rtburchak shaklda bo'lib, o'lchami 60x30 m, balandligi 4 m. Keramik buyumlar 200-300 m radiusda joylashgan. Tadqiqotlar natijasida umumiy qalinligi 3,6 m bo'lgan 9 ta madaniy qatlam aniqlangan. Qazishmalar davomida bu yerdan sopol idish parchalari, metall va tosh buyumlar aniqlangan. Yaz IIB davriga oid bo'lgan bu yodgorlik E.Rtveladze tomonidan o'rganilgan.

4 (212). Dortosh (juma bozor). Mil.avv. I mingyillikka oid yodgorlik bo'lib, Bandixon tumanining markazida joylashgan. Yodgorlik bo'yicha ma'lumotlar adabiyotlarda uchramaydi.

5. (213). Qo'rg'on. II-III asrlarga oid yodgorlik bo'lib, hali to'liq o'rganilmagan.

6 (215). Nomsiztepa. O'rg'ulsoyning o'ng qirg'og'ida Bandixon qishlog'idan shimoliy-sharqqa 7 km, Sariband tog'onidan janubga 2 km da joylashgan. Bu yodgorlik kvadrat shaklda (30x30m), devorlari qalinligi 3-6 m, balandligi 3 m.gacha yetadigan, unchalik katta bo'lmagan qal'a. Janubiy-sharqiy tomon markazida daryoga tushadigan darvoza bor[19]. Sopol buyumlar deyarli topilmagan, tadqiqotlar natijasida bu yodgorlik taxminan IX-XI asrlarga oidligi aniqlandi.

7 (216). Sariband. Bandixonsoyning o'ng qirg'og'ida, taxminan 10 km shimoliy-sharqda joylashgan aholi maskani bo'lib, mil. II-III asrlarga oid arxeologik yodgorlik.

8. Kindiktepa. Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxatiga kiritilmagan, sababi Bandixon II yodgorligining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bandixon tepa II yashash joyining shimoliy-sharqiy qismida, uning qal'asidan 300 m uzoqlikda joylashgan yodgorlik bo'lib, bu yerdan arxeologlar so'ngi ahamoniylar davri va Makedoniyalik Aleksandrning O'rta Osiyoga qilgan harbiy yurishlari davriga oid bo'lgan otashxona (olov ibodatxona) qoldiqlarini topishgan. Binoning umumiy o'lchami 18x22,5 m bo'lgan. Majmua 3 ta bir-biriga bog'liq qismdan iborat: katta to'g'ri to'rtburchakli markaziy xonaga yo'lak bo'ylab shimoliy-sharqdan kirish qismi ikkita tor xona va altar sifatida tushiniladigan va to'rtta ustun orqali chegaralangan kamin bilan egallangan (sharqiy xona o'lchami 2.7 x 14 m (1-pol), 2.1 x 22.5 m (2-pol) va janubiy xona o'lchami 2 x 12.5 m). Binoga janubiy-sharqdan kirilgan.

Madaniy qatlam qalinligi 4,6 m gacha yetadi. Ibadatxonaning asosiy xususiyati puxta qurilganligi, majmuaning monumentalligi, altar (qurbonlik) uchun maxsus ustunlar bilan jihozlanganligi bilan ajralib turadi. Tashqi devorlarning qalinligi 2,5 m gacha yetadi[3].

9. Yalangto'shtepa – Bandixon shahri shimoliy-sharqiy qismida, Bandixonsoyning chap qirg'og'ida joylashgan shaharcha va qabriston (mil. avv. II-I, milodiy VII-VIII asrlar) bo'lib, bu yodgorlik 1973-yilda E.V.Rtveladze tomonidan aniqlangan. Umumiy maydoni 30 gektarga yaqin bo'lib, shimoldan janubga qadar uzunligi 200 m. bo'lgan. Shahar uch qismga bo'lingan: qo'rg'on, shahriston va qabriston. Qo'rg'on to'g'ri to'rtburchak tarxli (110x100 metr), devor va xandaq bilan o'ralgan. Qo'rg'onning janubiy tarafida darvoza, burchaklarida yarim aylana shaklli minoralari bor. Markazida kvadratsimon (110x100 m) shakilda, balandligi 8-10 m. li devorlar bilan o'ralgan. Kushon davriga oid sopol idishlar, terrakotadan yasalgan ma'budaning boshi, Arfa chalayotgan qiz haykalchasi topilgan. Bu yodgorlik antik davr va ilk o'rta asrlarga tegishli.

Xulosa va takliflar. “Bandixon tumanidan topilgan tarixiy-arxeologik manbalarga asoslanib, voha hududida ziroatchilik bilan shug'ullanish usullari nihoyatda qadimiy va an'anaviy ekanligini ko'rishimiz mumkin. Bu yodgorliklarning eng qadimiylari so'ngi bronza va ilk temir davrlariga oid. Bandixon tumanida XX asr 70-yillaridan – hozirgi kungacha arxeologik tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. “Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxati”da Bandixon I – Maydatepa, Bandixon II – Bektepa, Bandixon III - G'ozimullatepa yodgorliklari alohida-alohida tartibda keltirilgan, ammo bu yodgorliklar bir hisoblanadi. Shuningdek bu ro'yhatda Yallangto'shtepa yodgorligi kiritilmagan. Istiqbolda Bandixon tumanining arxeologik xaritasini tarixiy va arxeologik adabiyotlardan foydalanib, shuningdek, qidiruv, vizual qayta kuzatish asosida yangilangan holda qayta tuzish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

1. Boroffka N. Bandichan, Surchandar'ja, Usbekistan. DAI, eForschungsberichte 2015., P. 135-137
2. Görsdorf J. Information zu den 14C-Datierungsergebnissen von Majdatepa (Bandixon I) // ТБНЭ. Вып. 3. 2007. С. 132.
3. Mokroborodov, V. “Kindyktepa”, in: Encyclopaedia Iranica Online, © Trustees of Columbia University in the City of New York. Consulted online on 14 March 2024.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktabrdagi “Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida”gi 846-sonli Qarori 1-ilovasi “Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxati”.
5. O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati [Matn]: lug'at / tuzuvchilar R.Y.Xudoyberganov [va boshq.]. -Toshkent: Donishmand ziyosi, 2022. – 624 b.
6. Tursunov S., Qobilov E., Pardayev T. va boshq. Surxondaryo tarix ko'zgasida. Toshkent: Sharq, 2000.
7. Академик Эдвард Васильевич Ртвеладзе. Биобиблиография. – Ташкент, 2012. – 80 с.
8. Бандихон // Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Т.: 2000.
9. Бандихон тумани // Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Т.: 2000.
10. Пугаченкова Г. А., Ртвеладзе Э. В. Северная Бактрия-Тохаристан. Очерки истории и культуры (древность и средневековье). Т.: “ФАН”, 1990.
11. Ртвеладзе Э. В. Археологические исследования в Бандыхане в 1974–1975 гг. // ТБНЭ. Вып. 3. 2007. С. 67–95.
12. Ртвеладзе Э. В. Новые бактрийские памятники на юге Узбекистана // ИМКУ. Вып. 21. 1987. С. 56–66.
13. Ртвеладзе Э.В. Новые древнебактрийские памятники на юге Узбекистана // БД. 1976. С. 93–103.
14. Сагдуллаев А.С. Древнеземледельческие поселения предгорий Байсунтау // История и археология Средней Азии. Ашхабад. 1978. С. 30–36.
15. Сагдуллаев А.Р. Основные черты и генезис культуры доантичной Бактрии // Античные и раннесредневековые древности Южного Узбекистана. Ташкент, 1989.
16. Сверчков Л. М., Бороффка Н. Археологические исследования в Бандыхане в 2005 г. // ТБНЭ. Вып. 3. 2007.
17. Сверчков Л.М., Бороффка Н. Археологические исследования в Бандыхане в 2005 г. // ТБНЭ. Вып. 3. 2007. С. 97–131.
18. Сверчков Л.М., Бороффка Н. Период Яз II: этапы и хронология // Академическое востоковедение в России и странах ближнего зарубежья (2007–2015): Археология, история, культура / Под ред. В. П. Никонорова и В. А. Алёшкина. — СПб., 2015. С. 567-582.
19. Аршавская З.А., Ртвеладзе Э.В., Хакимов З.А. Средневековые памятники Сурхандарьи. Ташкент., 1982. ... на. Т. II. М.–Л., 1950.